

ՓՈԽԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆԻ

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՑ. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ(“)

Հայոց Եկեղեցին իր պատմական կեանքի ընթացքում բարեփոխուել է Հայ կեանքի զարգացման համընթաց, ինչպէս վկայում են Ռզզային-Եկեղեցական ժողովների կանոնները: Այս երկոյթը նրա կենսունակութեան Նշանակն է և կենդանութեան ապացոյցը: Հայ Եկեղեցու բարենորոգութեան խնդրով նորագոյն ժամանակներում առաւելապէս զբաղուել է Հայ մամուլը, որ սակայն սխսեմի վերածած ամբողջական զործ չի տուել, այլ շօշափել է մասնական երկոյթներ, պահանջելով ժամանակակից կեանքի համապատասխան ձևակերպում տալ նոցա: Վերջերս՝ 1917 թուից սկսած՝ այդ հարցով յատկապէս զբաղուեցաւ Ս. Էլմիածինը, երբ Ռուսական Փետրուարեան առաջին յեղափոխութիւնը տապալեց ծարակաւ ուժեղ և ազատութիւն խոստացաւ կեանքի բոլոր ասպարէզներին: Եկեղեցին հնարաւորութիւն ստացաւ իր բարենորոգութեան խնդիրները աւելի լայն չափով լուծելու փորձեր անել, և հէնց այդ թուին էլ Ամենայն Հայոց Հայրապետը՝ Էլմիածինի միաբանութեան խնդրանք՝ հրաւիրեց Էլմիածնում Ռուսահայ հոգևորականութեան համագումար՝ յատկապէս զբաղուելու Եկեղեցական բարենորոգութեան խնդրանքով, որի աշխատանքը նիւթ պիտի ծառայէր Ռզզային-Եկեղեցական ժողովին, որի մօտակայ զուամբումը անհրաժեշտ էր համարուում ինչպէս Էլմիածինի՝ նոյնպէս նաև Հայ Եկեղեցական համայնքների կողմից:

Թիշեալ ժողովը զուամբուեցաւ մասնակցութեամբ 67 հոգևորականների և տևեց 11 օր, և ուր՝ Հայոց Եկեղեցու բարենորոգութեան վերաբերեալ բազմաթիւ խնդիրներ քննուեցան և ամբողջ աշխատանքը ներկայացուեցաւ Վեհափառ Հայրապետի տնօրէնութեան:

Ամենայն Հայոց Հայրապետը, տեսնելով որ Ռզզային-Եկեղեցական ժողովի զուամբումը կարող է շատ ուշանալ, անհրաժեշտ համարեց մի քանի կարևոր խնդիրների մասին պաշտօնապէս իմանալ Տանն Կիլիկիոյ Ծնորհազարդ Կաթողիկոսի, Երուսաղէմի և Կոստանդնուպոլսի Ամենապատիւ Պատրիարքների և Կ. Պոլսի Կեդրոնական ու Կրօնական ժողովների կարծիքները, և ապա հրատարակեց հետևեալ Հայրապետական կանոնական կոնդակները:

Ա. — 1922 թ. Նոյեմբերի 11ին՝ Թ. 644, որով արտօնում է այրի քահանաների կրկնամուսնութիւնը:

(“) Սիրնիի այս թիւէն սկսեալ, փոխան իմրագրականի, հրատարակութեան կու տանք Ս. Աթոռոյ մեծանուն Պատրիարքներէն Թարգոմ Արքեպս. Գուշակեանի Իմրեկարգութիւն Հայց. Եկեղեցւոյ զբեքն կարևոր մասեր (լոյս տեսած նաև Սիրնիի 1937-38 տարիներու Թիւերուն մէջ), նկատի առած հեն շօշափուած հարցերուն կարևորութիւնը: Հարցեր՝ մօտ կէս պար առաջ արծարծուած, քունք մինչև այսօր ալ կը պահեն իրենց այժմէականութիւնը և փոխի քննարկելու նաև յառաջիկայ տարի Մայր Աթոռոյ մէջ զուամբուելիք նպիկոպոսաց ժողովին: Եարքը կը բանանք Զնկուցումով՝ որով Երանաշնորհ Տ. Խորէն Մարտարեղեան Ամ. Հայոց Կաթողիկոսը, յարակից Կոնգակով մը, հարցը կը ղնէր պաշտօնական գետնի վրայ:

Բ. — Նոյն թուականին՝ Թ. 645, որով Թոյլատրուում է ազգակցական հինգերորդ և խնամակալան չորրորդ աստիճանի պսակները, այլև վերացնում է ամուսնութեան վերաբերմամբ հոգևոր ազգակցութեան ամէն տեսակ արգելքներ:

Գ. — 1923 թ. Նոյեմբերի 9ին՝ Թ. 349, որով ընդունում է Նոր Տոմարը և պատուիրում նրանով առաջնորդուել:

Դ. — Նոյն թուականին՝ Թ. 350, որով Թոյլատրում է հայ եկեղեցիներում ժամապաշտութեան ժամանակ երգեհոնի գործածութիւնը:

Այս կարգի կոնդակներից է նաև 1917 թուի Ապրիլի 7ի Թ. 678ը, որով վերահաստատում է ընտրական թեմական պատգամաւորական ժողովներ ու թեմական խորհուրդներ, վերականգնում է բոլոր եկեղեցական պաշտօնեաների ժողովրդական ընտրական սկզբունքը և վերահաստատում կանանց սեռի ընտրական իրաւունք՝ այր մարդկանց հաւասար:

Ազգային-եկեղեցական ժողովին է վերապահուած՝ Հայ եկեղեցում ընդունուած կարգի համաձայն Հայրապետական կանոնական կոնդակներն ընդունել, եթէ նա կամենում է եղած որոշումները Հայ եկեղեցու համար հաստատուն կանոն դարձնել: Այսպէս վարուեցաւ 447 թուին զումարուած Շահապիվանի ժողովը, որ ընդունեց Տիեզերական առաջին երեք ժողովները, որով նոցա կանոնները և դաւանական սահմանումները պարտադիր նշանակութիւն ստացան մեր եկեղեցու համար:

Ամենայն Հայոց Հայրապետը, Գերագոյն Հոգևոր Խորհրդի համագործակցութեամբ, կամենալով Հայ եկեղեցու բարենորոգութեան խղիւրդ հիմնաւոր և լայն ծրագրով հանդէս բերել զումարուելիք Ազգային-եկեղեցական ժողովի առաջ, 1923 թ. Յուլիսին հաստատում է «Հայոց եկեղեցու Բարեկարգութեան Կեդրոնական Մանձնաժողով», որի մշակած հարցարանը ուղարկուում է Համաժողովնական սահմանների և գաղութային թեմերին, ժողովական կարծիքներ լսելու և ուսումնասիրութիւններ ստանալու նպատակով: Հայցալանի արծարծած խնդիրները ինքնին վկայում են, որ Կեդրոնական Մանձնաժողովը ունեցել է բարենորոգչական լայն ծրագիր, ինչպէս են՝ 1. Ժամագրքի կրճատումն և բարեփոխումն. 2. Միսարան-Մաշտոցի կրճատում և բարեփոխում. 3. Ծառցի կրճատում և բարեփոխում. 4. Տօնացոյցի կրճատում և բարեփոխում. 5. Հայոց եկեղեցու ընդհանուր սահմանադրութեան մշակում և այլ հարցեր:

Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը, նկատի առնելով ամենուրեք հայ կեանքի, մանաւանդ եկեղեցական կեանքի անքնական պայմանները, այլև այն հանգամանքը, որ գաղութահայուելիւնը՝ մեզ է՝ որ յայտնի և է՝ որ անյայտ պատճառներով, փոքրաթիւ պատգամաւորներով է մասնակցում այս ժողովին, նպատակայարմար չի գտնում հանդէս զալ լայն ծրագրով, այլ իր ծրագիրը սահմանափակում է կարեւորագոյն խնդիրներ միայն արծարծելով:

Եկեղեցական բարենորոգութեան լայն ծրագիրը պիտի շօշափէր քրիստոնէական կեանքի բոլոր արտայայտութիւնները. սակայն այժմ պիտի բաւականանք միայն արծարծելով՝ Ա) Միսական-արարողական խնդիրներ և Բ) Ընդհանուր հարցեր, որոնք լուծման են կարօտում:

Ծ Ի Ս Ա Կ Ա Ն - Ա Ր Ա Ր Ո Ղ Ա Կ Ա Ն Խ Ն Դ Ի Ր Ն Ե Ր

Ա. — Ժամակարգություն. — Հայ եկեղեցու աստուածապաշտութիւնը ունի իր այլևայլ արտայայտութիւնները, որոնցից մէկը եկեղեցու ժամակարգութիւնն է։ Հայ եկեղեցու ժամակարգութիւնը, ընդհանուր Քրիստոնէական եկեղեցու ազդեցութեան ներքոյ և ժամանակի ոգու և հայեացքների թելադրութեամբ, դարերի ընթացքում հետզհետէ փոխուել է բարդանալով և ստացել է այսօրուայ պատկերը։

1. Գիշերային ժամ.
2. Առաւօտեան ժամ.
3. Արեւազալի ժամ (այժմ միայն Մեծի Պահոց օրերին է կատարուում).
4. Ճաշու ժամ, երեք մասի բաժանուած ժամերգութեամբ, այն է երրորդ, վեցերորդ և իններորդ ժամերին կատարուող, որ այժմ միացած է կատարուում.
5. Երեկոյեան ժամ.
6. Խաղաղական ժամ և
7. Հանգստեան ժամ, ժամանակի պահանջի ստիպել է սղօթքի պահերը սղելու և ինքը պահը դարձել է երեք։

1. Առաւօտեան,
2. Ճաշու և
3. Երեկոյեան։ Առաջին երեք պահերը միացել են և կազմել են Առաւօտեան ժամ, Ճաշու և երեք ողորմեանները Ս. Պատարագի հետ՝ ձաւու ժամ, և վերջին երեքը միանալով կազմել են երեկոյեան ժամ։

Նկատի առնելով այս հարցի մասին կեդրոնական Յանձնաժողովի առումով թեմերից ստացուած առաջարկները, 1917 թուի կուսակրօն և աշխարհիկ հոգևորականութեան համագումարի սրբուհները, այլև մամուլում արծարծուած կարիքները, հետևաւ ամփոփումը կարելի է տալ. — Ընդառաջելով ներկայ կեանքի պահանջներին, փոփոխութեան ենթարկել Հայ եկեղեցու ժամակարգը, ղեկավարուելով միօրինակութեան և առաքելական եկեղեցու պարզութեան սկզբունքներով. ըստ այսմ՝

1. Վերացնել լուր օրերի ժամասացութիւնները, ինչպէս եղել է Քրիստոնէական եկեղեցու մէջ մինչև երրորդ դարու վերջերը։
2. Ժամասացութիւն կատարել միայն Կիւրակէ և տօն օրերին։
3. Գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւն կատարել միայն Կիւրակէ և տօն օրերին, սակայն կրճատուեցնելով։
4. Արեւազալի ժամերգութիւնը պահել միայն մեծի պահոց օրերին։
5. Վերացնել մեծի պահոց օրերի Ճաշու ժամը և պահել միայն Ս. Պատարագ մատուցելիք օրերին, այն է՝ Պատարագին կից։
6. Ամէն Կիւրակէ և տօն օրերին Պատարագ մատուցանել։
7. Երեկոյեան ժամերգութիւնը թողնել անփոփոխ, և կատարել միայն Շաբաթ և Կիւրակէ օրերին։
8. Խաղաղական ժամերգութիւնը նոյնպէս պահել մեծի պահոց երեկոյեան, բայց կրճատել։
9. Հանգստեան ժամերգութիւնը անփոփոխ պահպանել, սակայն կատարել միայն արտակարգ դէպքերում, ինչպէս այժմ սովորութիւն է։ Այս հարցի արծարծումը ժողովի առաջ է դնում Ատենի ժամագրքի վերախմբագրութեան խնդիրը և Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը կը պարզէ իր տեսակէտը և ինչպէս այս նոյնպէս նաև պաշտամունքի միւս մասերի նկատմամբ. երբ զեկուցման պաշտամունքի մասը ամբողջանայ. այլապէս ասած՝ իր տեսակէտը կ'արտայայտէ Ատենի ժամագրքի, Տօնացոյցի, Ճաշոցի և Մշտոցի կրճատուեցների և վերախմբագրման մասին։

Բ. — Եկեղեցական Տօներ. — Հայ եկեղեցու ժամակարգութեան նման՝ Հայ եկեղեցու տօներն էլ հետզհետէ են զարգացել ընդհանուր Քրիստոնէական

Իշկեղեցու ազդեցութեամբ և հետեւողութեամբ: Տօների զարգացումը պատճառ է եղել ամէնօրեայ աստուածապաշտութեան կարգի առաջ գալուն: Թէ՛ 1917 թուի հոգեւորականների համագումարը և թէ՛ կեդրոնական Յանձնաժողովի թեմերից ստացած զրութիւնները կողմնակից են տօների կրճատման, և առաջարկում են տօների ընտրութիւնը հետեւեալ սկզբունքներով կատարել: 1. Պահել այն Տէրունական տօները, որոնք Փրկչի կեանքի և զորութեանութեան շնչաւած մոմենտներն են պատկերացնում: 2. Պահել այն սրբոց տօները, որոնք համաքրիստոնէական կամ Հայկական բնոյթ և արժէք ունին: 3. Համախմբումներ կատարել՝ մարգարէից, հայրապետաց, մարտիրոսաց և մի օր էլ նուիրել Ամենայն սրբոց տօներին: Այս հարցի արծարծման հետ կապուած է Տօնացոյցի վերախմբադրման խնդիրը:

Գ. — Եկեղեցական Խորհուրդներ եւ Արքայապետ Արքեպիսկոպոսներ. — Կեդրոնական Յանձնաժողովի առաջնով թեմերից ստացուած զրութիւնները նշում են Խորհուրդների արարողական մասի կրճատման անհրաժեշտութիւնը, ոմանք նաև կրճատելիք հաստուածները: Իսկ սրբազան արարողութիւնների նկատմամբ, որոնք բաւականաչափ հեթանոսական սովորութիւնների զորւած են կրում, առաջարկւում է հանել Մաշտոցից: Այսպէս օրինակ 1. Կանոն դիշերային ժամու աղօթից, որ կատարի ի վերայ ծանր հիւանդաց, ի բժշկութիւն ցաւոց և ի թողութիւն յանցանաց: 2. Կանոն գոժւարածին յղի կնոջ: 3. Կանոն վասն այսապարաց և լուսնոտից: 4. Կանոն նորոգ սպիւրելոյ զհերս պատանւոյն: Եւ այսպէս այլ կանոններ, որոնց մեծ մասը այսօր այլեւս չի կատարւում: Այս հարցերի արծարծմամբ Մաշտոց — Ծիսարանի վերախմբադրման հարցն է գրւում սեղանի վրայ:

Դ. — Ճաւոցի կրճատման խնդիր: — Ճաւոց գիրքը պարունակում է տարուայ բոլոր տօների օրերին կարգացուելիք զրբերն ու աւետարաններնաև մեծ տօների նշանակութիւնը լուսաբանող դասական հայերի թղթերն ու աղօթքները: Ընդհանուր կարծիք է եղել և է այսօր՝ կրճատել չափազանց երկար ընթերցուածները, որոնք առանց այն էլ երկար ժամաստացութիւնը եւս առաւել երկարացնում են, յոգնեցնելով և ձանձրոյթ պատճառելով աղօթաւորներին, փոխանակ նոցա մխիթարելու և ոգեւորելու:

Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը ժամակարգութեան, տօների, խորհուրդների ու սրբազան արարողութիւնների և ընթերցուածների կրճատման հարցը, այլապէս սպառնալիք Ստեփանի ժամողբի, Տօնացոյցի, Ճաւոցի և Մաշտոցի վերախմբադրման հարցը՝ համարում է կարեւոր և հաստունացած: Սակայն նկատի առնելով, որ Եկեղեցու պաշտամունքը, յիշատակուած բոլոր մասերով, այլ և այլ ժամանակների, ուրեմն և այլ և այլ աշխարհայայտացքների և կենցաղական պայմանների ծնունդ է և հետզհետէ զարգացել, կարեւոր է ուսումնասիրել նոցա ծագման և զարգացման պատմութիւնը, որ կրճատումները հիմնաւոր լինին և սխալներից ազատ: Ուստի Գերագոյն Հոգեւոր Խորհուրդը կ'առաջարկէր նշել այժմ կրճատման և վերախմբադրման հիմնական սկզբունքները և կը յանձնարարէր Կեդրոնական Բարձրագոյն Հոգեւոր Իշխանութեան, որ նա մասնա-

գէտ անձանց ձեռքով, ժողովի նշած սկզբունքների համաձայն, ուսումնասիրել տայ հարցը, ապա այդ ուսումնասիրութիւնները տպագրել տայ, որ Տանն Կիւլիկիոյ Կաթուղիկոսը, Երուսաղէմի և Կ. Պոլսոյ Պատրիարքները, Թեմակալ առաջնորդները, հայ մամուլը և թեմական երեսփոխանական ժողովները քննարկեն, և ապա թէ զործադրութեան ուսնկցիս ստանայ Ամենայն Հայոց Կաթուղիկոսից Հայրապետական կոնդակով, եթէ միայն հնարաւոր չի լինի յատուկ այդ նպատակով Ազգային-Եկեղեցական ժողով գումարել:

Ը Ն Դ Հ Ա Ն Ո Ի Ր Հ Ա Ր Յ Ե Ր

1. — Հայ հոգեւորականութեան ցնդի խնդիր. — Ներկայ հոգեւորականութիւնը միայն մի կոչում և մի նպատակ ունի, այն է՝ հանդէս գալ իրեւ Աւետարանի քարոզիչ, դաստիարակել հայ ժողովրդին քրիստոնէական ոգով և Եկեղեցու վերածնութեան ուղին հարթել: Այս նպատակին ծառայելու համար, նոր հոգեւորականութիւնը զինուած պիտի լինի նորազոյն գիտութեամբ, ունենայ փիլիսոփայական և քրիստոնէական լայն աշխարհահայեացք: Նա հիմնականօրէն ծանօթ պիտի լինի ներկայ բնական գիտութիւնների, իմաստասիրութեան և սոցիալական գիտութիւնների եզրակացութիւններին, ուսումնասիրած լինի կրօնների և ընդհանուր ազգերի պատմութիւնը, իւրացրած լինի քրիստոնէական կրօնի հիմնական սկզբունքները և այն՝ իր կեանքի առաջնորդ և ղեկավար ճանաչէ: Նոր հոգեւորականութիւնը, մանաւանդ բարձր հոգեւորականութիւնը, կարողութիւն պիտի ունենայ բմբռնելու իր ժամանակաշրջանի ոգին և ուղղութիւնը, պիտի հասկանայ թէ ո՛ւր է գնում ընդհանուր շարժումը, և իրեն յանձնուած նաւի ղեկը այնպէս ուղղէ, որ նաւը խաղալիք չդառնայ ժամանակի տարուբեր հոսանքներին: Եւ ահա այս նպատակին ծառայելու համար նոր հոգեւորականութիւնը պիտի ունենայ բարձրագոյն կրթութիւն՝ ընդհանուր և մասնագիտական բնայթ կրող: Մօտաւորապէս այս տեսակէտն ունին նաև 1917 թուի հոգեւորականների համագումարը և Կեդրոնական Յանձնաժողովին թեմերից ուղղուած պատասխանները:

2. — Կուսակցոն հոգեւորականութիւն. — Դեռ ևս առաքելական դարում անամուսնական կեանքը զերադաս էր համարուել ամուսնականից, ապացոյց՝ Պօղոս առաքեալի Կորնթացոց գրած Ա. Թուղթը (է. 1-2 և 8): Այս հայեացքը հետզհետէ զարգացաւ, և Դ. դարում այլ և այլ պատճառներով շատ տարածուեցաւ և կուսակեանքը մանաւանդ պատշաճ և վայել համարուեցաւ հոգեւոր դասին համար: Հետզհետէ տիեզերական Եկեղեցու մէջ յառաջ եկան կանոններ, որով բարձր հոգեւորականութեան արգելում էր ամուսնանալ, եթէ նա մինչև սարկուսագութիւն չէր ամուսնացել: Ե. դարում այս աշխարհայեացքը պատուաստուում է նաև մեր երկրում, որին ամենայն հաւանականութեամբ նպաստում են նաև մեր քաղաքական կեանքի պայմանները. և ահա սկիզբ է առնում Հայ Եկեղեցում վանական կուսակցոն կեանքը, որ ապագայում մեր կեանքի քաղաքական, կուլտուր-կրթական և զրական ասպարէզներում խոշոր դեր է խաղում: Վերջին տասնամեակներում յաճախ արժարժեք

է կուսակրօնութեան վերացման հարցը: Այս հարցը արծարծուել է նաև 1917 թուի համագումարում և մտքերի երկու հոսանք յառաջ բերել: Մի հոսանքը կողմնակից է կուսակրօնութեան վերացման, համարելով այն անբնական երեւոյթ և ուխտադրութիւնը անխուսափելի, այլև այն հանգամանքը, որ ամուսնութիւնը սրբազործուած է Եկեղեցու կողմից և ամուսնացած իպոկոպոսութիւնը ճանաչուած է թէ՛ մեր և թէ՛ արեւելեակաւ Եկեղեցում: Միւս հոսանքը, հակառակ վերոյիշեալին, պնդել է, որ բժշկական տեսակէտով անբնական և քիւսսալար երևոյթ է անամուսնական կեանքը և ուխտադրութիւնը վերացման հիմք չի կարող ծառայել, քանի որ նոյն երևոյթը աւելի մեծ չափերով տեղ ունի նաև աշխարհիկ հոգևորականութեան և աշխարհականների մէջ: Ժողովը որոշել է պահել կուսակրօնութիւնը: Այս հարցի նկատմամբ Կեղրոնական Յանձնաժողովի ստացած պատասխանները ևս ընդհանուր առմամբ կուսակրօնութեան պահպանման տեսակէտն են շեշտում, սակայն այստեղ ևս երկու հոսանք է նշմարւում այլ ուղղութեամբ: Մի հոսանքը պահանջում է նրանից բարձր ցենզ և առաջնորդական պաշտօններից դուրս պարտադիր է համարում նոցա մնալը վանքում, և գիտութեամբ ու զեղարուեստով պարապելն անհրաժեշտ՝ համապատասխան իրենց հակումների և պատրաստութեան: Իսկ միւս հոսանքը հակառակ է նորա պաշտօնավարութեան և կողմնակից է վերապահելու նրան ձեռնադրութեան իրաւունք և Եկեղեցու ու աշխարհիկ հոգևորականութեան նկատմամբ հոգևոր տեսչութիւն, սակայն ոչ իշխողի՝ այլ բարոյական հեղինակութեամբ գիտողի և ղեկավարի հանգամանքով: Թւում է թէ վերջին տարիների փորձը անշուշտ բոլորին էլ բերած լինի այն համոզմունքին, որ կուսակրօն հոգևորականութիւնը անհրաժեշտ է Եկեղեցու զոյւթեան պահպանութեան համար:

Յ. — Ամուսնական եւ ամուսնալուծական հարցեր. — Հայ Եկեղեցին յիշեալ կանոնական հարցերի նկատմամբ այլ և այլ պատմական ժամանակաշրջաններում արել է ժողովական տարրեր որոշումներ՝ արձագանք տալով իրական կեանքի պահանջներին, մասամբ եւս յարմարուելով քաղաքական իշխողների ազդեցութեան: Ամուսնական (հաս և չհաս) խնդիրներով զբաղուել և որոշումներ են արել մեր Եկեղեցում մեզ յայտնի հետեւեալ ժողովները. Աշտիշատ (365), Շահպալիվան (447), Պարտաւ (768) և Երուսաղէմ (1651): Առաջին երկուսը թոյլատրել են Յրդ աստիճանի թէ՛ արեւակցական և թէ՛ խաւսական պատկներ: Պարտաւի ժողովը՝ արեւակցական Քրդ աստիճանի և Երուսաղէմինը՝ արեւակցական Յրդ աստիճանի պակշ: Պարզ է թէ կանոնական արգելք չկայ, որ Ամենայն Հայոց Հայրապետը այդ սահմանների մէջ կանոնական կոնդակներ արձակէ կեանքի պահանջների հետեւանքով: Յայտնի է, որ մեր Եկեղեցում 15րդ դարում իսկ արեւակցական Յրդ աստիճանի պատկներ անգամ չէին թոյլատրւում, և կամ թոյլատրւում էին ոչ յօրինակ այլոց: 1917 թուի համագումարը որոշեց խնդրել հանգուցեալ Հայրապետէն հաս համարել արեւակցական Յրդ և խաւսական Քրդ աստիճանները և թոյլատրել անարգել կատարել: Երջանկայիշատակ Հայրապետը նախապէս բանակցելով Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսի և Երուսաղէմի և Կ. Պոլսոյ Պատրիարքների հետ, նաև նկատի

առնելով նոր կենքի պայմանները, 1922 թ. Նոյեմբերի 11ին արձակում է Թ. 345 կանոնական կոնդակը, որով թոյլատրում է ազգակցական Ծրդ և ինստիտուտական Զրդ աստիճանի պսակը, և վերացում է հոգևոր ազգակցութեան ամէն տեսակ արգելքներ ամուսնութեան վերաբերմամբ: Ներկայ կենքը այս սահմաններից ելնելու փորձեր չի անում, ուստի պէտք է պահել այդ սահմանը:

Գալով ամուսնալուծութեան և ամուսնալուծական հարցերին, Հայոց Եկեղեցին, պահպանելով Աւետարանի սկզբունքը, զուցէ և հետեւողութեամբ Ռուսաց Եկեղեցու պրակտիկային՝ Պոլոժենիայի գոյութեան ընթացքում, ամուսնալուծութեան հիմք համարել է միայն և զլիաւորապէս ամուսնական ուխտի անհաւատարմութիւնը: Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը վերջերս միայն և այն ևս կենքի ստիպողական պահանջների առաջ տեղի տալով՝ թեթեւացրել է ամուսնալուծութիւնը, նաև այլ պայմաններ ամուսնալուծութեան հիմք ծառայեցնելով: Այս հարցի նկատմամբ լաւագոյն կը լինի ընդունել Շահապիվանի ժողովի որոշումը, որով ամուսնութիւնը լուծելի է համարում հետեւեալ պատճառներով. 1. Ամուսնական անհաւատարմութիւն. 2. Ամուսնութիւն. 3. Մարմնական և հոգեկան արտաներ. 4. Արգելադրութիւն. 5. Անհաշտ բնաւորութիւն (ծեծ, կոխ և այլն):

4. — Նոր Տոմարի հարց. — Նոր կամ Գրիգորեան Տոմարի գործածութիւնը Հայ Եկեղեցում ընդունելու հարցով էլ՝ միաձինր գրաւուել է դեռ ևս 1918 թուի մեծ Յեղափոխութիւնից առաջ, և այս առթիւ յառուկ զրութիւն է ուղարկել Ռուսական Սինոդին, վերջինիս ծրագրերին իրազեկ լինելու նպատակով: Բնականաբար այս հարցի լուծումը արագացաւ, երբ ներկայ Պետութիւնը ընդունեց նոր տոմարը, որից յետոյ 1922 թուին Ռուսաց պատրիարքը նոյնպէս ընդունեց նոր տոմարը, որին հետեւեց նաև Պրավոսլաւ Եկեղեցու ճիւղը՝ Վրաց Եկեղեցին: Ահա այս պայմանների մէջ դժուար պիտի լինէր Հայոց Հայրապետի համար Համամիութենական սահմաններում բոլոր միւս քրիստոնեայ Եկեղեցիներից անջատուել և անհակ առաջնորդուել ճին տոմարով, մանաւանդ թէ արտասահմանում հայ գաղութներից ոմանք վաղուց տրամադրութիւն էին ցոյց տուել նոր տոմարի անցնելու: Եւ ահա 1923 թ. Նոյեմբերի 9ին արձակում է Թ. 349 Հայրապետական Պոնդակը, նոր տոմարը ընդունելու մասին, և ըստ այնմ այդ թուից կազմում է Էլ՝ միաձինր օրացոյցը նոր տոմարով: Դժբախտաբար, Հայրապետական կոնդակի հրատարակուելուց անմիջապէս յետոյ, Ռուսաց Պատրիարքը, Ռուս հաւատացեալ ժողովրդի պահանջի հետեւանքով, զուցէ և հետեւելով Յոյներին, նահանջել և յետոյ էր կոչել իր կարգադրութիւնը: Այդ իսկ պատճառով, Նոր Տոմարի գործածութեան տնօրէնութիւնը չերաժ ընդունելութիւն չի գտնում Համամիութենական սահմանների թեմերում, ուր Հայ ժողովուրդը Ռուս և Վրացի ժողովուրդների հետ սերտօրէն կապուած էր սովորոյթներով, ընտանեկան, վաճառականական և այլ հիմունքներով և սովոր էր եկեղեցական տօները միասին կատարել: Այս դժգոհութիւնը ևս առաւել ակնբախ և զրպի է դառնում Ս. Զատիկի տօնին, որ յիշատակուած ժողովուրդները վաղուց սովոր են միասին տօնել և այժմ ստիպուած էին բաժան տօնել: Նոր Տոմարն ընդունելու դժուարութեան առաջ կանգնած է և կանգնած

էլ պիտի մնայ յատկապէս Ս. Երուսաղէմը, եկեղեցական իրաւունքների պահպանութեան նկատմամբ դժուարութիւնների մէջ չընկնելու համար: Ահա այս դժուարութիւնների առաջ կանգնած է Հայ Եկեղեցին տոմարական հարցի առթիւ, որի վրայ հրաւիրում է Ազգային Եկեղեցական ժողովի ուշադրութիւնը:

Ծ. — Եկեղեցական սեփմի փոփոխութեան հարց. — Այս հարցի առթիւ այլ և այլ տեղերից Հանգուցեալ Հայրապետի անունով խնդրներ և միջնորդութիւններ են ստացուել, որով խնդրում է Թոյլատրել հոգևորականութեան արտաքին եկեղեցու և ծիսակատարութեանց կրելու աշխարհիկ սքեմ: Սորան հակառակ կայ և մի այլ հոսանք, որ կարևոր է համարում պահել հոգևորական սքեմը՝ նկատի առնելով, որ դարերի ընթացքում հայ ժողովուրդը սովորել է իր հոգևոր հօրը հոգևոր սքեմով տեսնել և յարգանք ու արժէք տալ այդ սքեմին: Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը կարծում է, որ յարմար կը լինի պարտադրել հոգևորականութեան հոգևոր սքեմ կրել եկեղեցում, օրինակատարութիւնների, պաշտօնական հանդէսների և հանգամանքների ժամանակ, որից դուրս՝ արտօնել նոցա աշխարհիկ սքեմ կրել:

Ծ. — Աւելանալի հոգեւորականութեան ապահովութեան խնդիր. — Հայոց Եկեղեցում ընդունուած սովորութեան համաձայն, աշխարհիկ հոգևորականութիւնը իր պաշտօնավարութեան համար որոշ և հաստատուն վարձատրութիւն չի ստանում, այլ ապրում է օրինակատարութիւններից ստացած կամաւոր տուրքերով և զանձանակադրամով: Վարձատրութեան այս եղանակը այլ ասպարէզներում չի կիրառւում, և ներկայ հասկացողութեամբ և քահանայութեան իսկ ըմբռնմամբ համարւում է այդ ձևը վիրաւորական և նուստացուցիչ, որի պատճառով քահանայութիւնը յաճախ կորցնում է իր ներքին անկախութիւնը և ենթարկւում անհատ ծխականների քահանայքին, ուստի առաջարկւում է ազնուացնել նրաթական վարձատրութեան ձևը, ընդունել ոռճկի տրււթեան սկզբունքը, որ որոշ տեղերում արդէն ընդունուած է:

Զ. — Պանֆի վերացման հարց. — Այս հարցը կեանքն ինքն է լուծել, քանի որ պահողների թիւը շատ է սահմանափակ դարձել և պահողներն էլ մեծ մասամբ ոչ իբր ապրում, այլ իբրև սովորութիւն են պահում: 1917 թուի համագումարը և հեղորոնական Յանձնաժողովի ստացած պատասխաններն էլ նոյնն են պնդում և կողմնակից են պատի վերացման: Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը կարծում է, որ պէտք է թողնել միայն Զատիկի և Աստուածայայտութեան տօների պատերը մի մի շաբաթ և Խաչելութեան յիշատակի նուիրում: Ուրբաթ օրուայ պատը, որով կը դադարի Օրէնքը զայթակողութեան աղբիւր դառնալէ: Պատերի կրճատմամբ ինքնին յառաջ է գալիս պատիկի օրերի նոր ընդլայնման հարցը: Այս խնդրի նկատմամբ առաջարկ կայ անխտիր ամէն օր պատիկ կատարել: Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը հնարաւոր է գտնում պատիկի օրերի արդիւրը վերացնել՝ համարելով արգելեալ օրեր միայն Ս. Զատիկի և Ս. Մննդեան շաբաթապատերը:

Ց. — Աստուածպաշտութեան լեզուն — Աստուածպաշտութեան կարգի հետ աստուածպաշտութեան լեզուն անցեալի ծնունդ է, որ իր ժամանակ ժո-

դովրդին հասկանալի լեզու է հղել, բայց այժմ անհասկանալի է. ուստի և հուսարակաց աղօթքը, որի նպատակն է ստեղծել ընդհանուր կրօնական տրամադրութիւն աղօթողների մէջ և նոցա միացնել՝ չի ծառայում իր նպատակին։ Այս հարցի նկատմամբ եղած առաջարկները, թարգմանել Ս. Գիրքը, շարականները և աղօթքները՝ ցանկալի են, բայց շատ դժուար իրագործելի։ Գերագոյն Հոգևոր Խորհուրդը հնարաւոր է գտնում թոյլատրել, որ Ս. Գրքի որոշ հատուածները և Հայերի թղթերը թարգմանաբար կարդացուին եղած թարգմանութիւններից օգտուելով, մինչև որ հնարաւոր լինի Ս. Գիրքը ամբողջովին թարգմանած տեսնել։

Մինչև այժմ եկեղեցական բարենորոգութեան հարցն արծարծելիս մեծաւ մասամբ նկատի է առնուած քրիստոնէական կրօնի արտաքին արտայայտութիւնները և քիչ ուշադրութիւն է դարձուած նորա բովանդակութեան վրայ, հաւատացեալների կրօնական ապրումների ու զգացմունքների վառ պահպանութիւնն վրայ։ Սակայն այդ արտաքին արտայայտութիւնների բարեփոխութիւնը միայն ի վիճակի չէ կերպարանափոխելու մեր ժողովրդի կրօնական ըմբռնումը, վերածնելու նրան հոգեպէս և ստեղծել ապուռ նոր կեանք՝ քրիստոնէական նոր կենցաղ, որ բարենորոգութեան ըստ նպատակը պիտի լինի։

Գերագոյն Հոգևոր Խորհրդի տեսակէտով, այս վերջին ուղին հարթօղ միջոցները հետեւեալներն են. — 1. Հիմնել մասնագիտական հոգևոր բարձրագոյն դպրոց՝ տեսական և գործնական ուսումնածաբանական ծրագրով և բնական դիտութիւնների ուսուցման լայն ծաւալով, որ առաջադ հոգևորականացուն ձեռք բերէ քրիստոնէական և գիտական լայն աշխարհահայեացք։ Միաժամանակ ձեռք բերէ կրօնական ոգի և խորը համոզմունք՝ քրիստոնէական բարոյական բարձր գաղափարների ճշմարտութեան և իր կենցաղով այդ աշխարհահայեացքի մարտնչացնող հանդիսանալ կեանքի մէջ, դաստիարակիչ օրինակ ծառայելով իր համայնքին։ Այլապէս ասած՝ նոր հոգևորականութիւն ստեղծել, ընդունակ՝ նոր կեանքի պահանջներին դոհացում տալու։ 2. Քրիստոնէական ուսմունքը կենդանի խօսքի միջոցաւ իւրացնել առաջ համայնքին՝ նրա մէջ քրիստոնէական օրոյ ոգին կենդանացնելու և կեանքում համապատասխան կենցաղ ստեղծել տալու նպատակով։ 3. Նպաստել կրօնա-բարոյական բնոյթ կրող գեղարուեստական երկերի զարգացման, կազմակերպել, կիրառնործալ դասախօսութիւններ և ծրագրուած զրոյցներ՝ մասնաւոր սերնդի և ընդհանրապէս հաւատացեալ հօտի կրօնա-բարոյական դաստիարակութեան նպատակով։ 4. Կազմակերպել համայնքի մէջ զթութեան 4 սիրոյ գործեր։ 5. Հրատարակել քառուածաբանական բանաթերթ և կրօնական շաբաթաթերթեր։ 6. Վերականգնել Նուիրակութիւնը, ազգային Եկեղեցու միութիւնը պահպանելու, ի սփիւռս աշխարհի ցրուած գաղութահայութիւնը Մայր Աթոռի և Մայր երկրի — Հայրենիքի — հետ սերտօրէն կապելու նպատակով։ 7. Եւ վերջապէս, Ս. Եկեղեցու արտաքին ժխական կարգերն ու բարոյութիւնները նպատակաւորաբար կրճատուեցնելով և մշակուած քաղցրալուր գեղարուեստական երգով և երաժշտութեամբ վերանայնել։ Ահա այն առաջին, որ կ'առաջնորդէ մեզ գէպի արարքին ու յիշքին ճշմարիտ բարենորոգութիւն։